

ki konu başlıklarına göre eserde 101 vârid yer alır. Kitap, “Bil ki âhiret halleri cahillerin zannettiği gibi şehâdet âleminde değil emir, gayb ve melekût âleminde dir. Konuya dair peygamberlerin ve sûflerinin söyledikleri doğrudur. Lâkin iş bu sözleri anlamaktadır” vâridiyle başlar (s. 13); “Bu âlemde iki yön vardır, biri güzellik, diğeri çirkinlik. Hak Teâlâ bir kuluna bir işi işletmek isterse ona işin güzel yanını gösterir, kul da o işi işler. Eğer bir şeyi terketmek isterse ona o şeyin çirkin ve kötü tarafını gösterir, kul da o işi terkeder” vâridiyle sona erer (s. 75-76). Müellifin keşf, keramet ve müşahedelerini naklettiği vâridlerde ilm-i ilâhîye dair meseleler izah edilmektedir. Meselâ gaybdan gelen yeşil elbiseli iki kişinin kendisine Hz. İsa'nın ölü bedenini göstermesi İsa'nın unsurlardan müteşekkil bedeninin ölü, ruhunun diri olduğuna; kendisinin bazan kendini beş duyu ile görünmez ve hissedilmez biçimde ruhanileşmiş olarak algılaması ruhun sadece görünmek için bedene büründüğüne, bedenini ruhu izhar etmekten başka bir rolünün ve gerçekliğinin bulunmadığına; kitap okumakta iken birden tanımadığı birinin hayalinde canlanıp ertesi günü o kişinin kendisini ziyarete geldiğini müşahade etmesi bazı gaybî şeyleri vukuundan evvel bilmenin mümkün olduğuna ve her şeyin bâttan zuhur ettiğine; bir gece hücrelerinde murakabe halinde iken ruhunun ocakta yanan bir odunun sesinin aynısını çıkardığını duyup sahv haline geldiğinde gerçekten orada yanmakta olan odunun aynı sesi çıkardığını gözlemesi varlıktaki eşyanın aynı ilâhî cevheri taşıdığına ve vahdet-i vücûdun ispatına; *Fuşûşü'l-ĥikem*'i okuduğu bir perşembe gecesi sabaha doğru mâna âleminde İbnü'l-Arabî'nin kendisine, “Şeytanı bu âlemde atmak istedim ve attım, şimdi bu âlemde bazı izlerinin dışında şeytan kalmadı” demesi, İbnü'l-Arabî'nin şeytanın temsil ettiği vehim gücünden tamamen kurtulup mutlak tevhide erdiğine, bazı kimseleerde ise vehim gücünün hâkimiyetinin hâlihazırda devam ettiğine işaret eder (s. 23, 40-42, 61-62, 64-65, 69, 71, 72-74).

Vâridât'ın temel konusu vahdet-i vücûddur. Müellif eserin çeşitli yerlerinde ulûhiyyet anlayışını açıklarken mutlak ve biricik varlığın Hak'tan ibaret bulunduğunu, zâtının gereği olarak ve muhabbet sâikiyle Hak'ın zuhura meylettğini, mümkün varlıkların bu zuhur sebebiyle ve Hak'ın isim ve sıfatları vasıtasıyla varlık kazandığını, Hak'ın zâtının her şeyden münezze olmakla birlikte her şeye var-

lık vermesi itibarıyla eşyanın “ayn”ı olduğunu, varlıkta göreceli ikilik ve mutlak birlik bulunduğunu, vahdet-i vücûdu en kâmil tarzda insan-ı kâmilin yansıttığını kabul eder (s. 15, 17-18, 27-28, 30-35, 55-56, 62-63, 68). Kıyamet ve âhiret ahvali, ruh-beden ilişkisi, melek, cin, şeytan gibi gaybî varlıklar, iyilik-kötülük problemi, âlemin kıdemi, şeyh-mürîd ilişkisi, rüyanın gerçekliği ve eşyanın hakikatinin bilinmesi (mârifet) gibi birçok tasavvufî mesele bu ilke bağlamında yorumlanır. Şeyh Bedreddin'e göre fikir ve nazar yolu yani felsefe ve kelâm eşyanın hakikatini ve Tanrı-âlem-insan ilişkisini tam olarak idraktan uzaktır. Bâtının tasfiyesiyle bir şeyi keşf ve izhar etmek her müminin izlemesi gereken sağlam yoldur. Bu yolda yürümek ancak peygamberlere uymakla gerçekleşir. Kuşeyrî ve Gazzâlî'nin tasavvufa dair kitaplarının taklidi tahkik arasında yazılmış eserler olduğunu belirten Şeyh Bedreddin'in bütün fikirlerinde İbnü'l-Arabî'nin etkisi bulunmakla birlikte istisnalara vukuf ve meselelerin çeşitli yönleri gözetilerek izah edilmesi noktasında Ekberîyye mektebine mensup sûfî müelliflerin metinlerindeki dikkat ve incelikten uzaktır.

Esere hem sûfiler hem ulemâ tarafından çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Bunlar temelde iki konuya, kıyametin ve cismanî haşrin inkârı ile âlemin kadîm olmasına dairdir. Müellif, cismanî haşr konusunda bedenini öldükten sonra dört unsurdan meydana gelen terkinin çözümlü fenâ bulacağını, bir daha eskisi gibi aynı terkinin teşekkül etmeyeceğini ve bedenini ölümle birbirinden ayrılan her bir parçasının aslına döneceğini, ardından melekût âleminin cinsinden bir latif sûrete bürünerek yeni bir terkinin gerçekleşeceğini ileri sürer (s. 13, 24, 54-55). *Vâridât* şârihleri, İbnü'l-Arabî'nin *Fuşûşü'l-ĥikem*'inin Yûnus faslına atıfla haşrin ve âhiret hayatının misal âleminde vuku bulacağını, haşrin cismanîliğinden kastın dünya hayatında görüldüğü gibi bir maddîlik değil ruhla madde arasındaki berzah ya da misal âlemine uygun bir cismanîlik olduğunu söyler (Ocakoglu, s. 65). İsmâil Hakkı Burselî, piri Aziz Mahmud Hüdâyî'nin aksine *Vâridât*'ın başındaki ifadelerin inkâr içermediğini belirtir. Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım, kitaptaki vâridlerin seyrüsülûk ile ulaşılan mertebelerde elde edilen neticeler kabilinden sayılabileceğini, ârifler zümresinden olan Şeyh Bedreddin'in hakka'l-yakin mertebesine ulaşamadığından daima ruhaniyetle meşgul olduğunu, cismâniya-

ta iltifat etmediğini, bu sebeple haşr-i esâdî inkâr ettiğini ileri sürer (*Vâridât* [trc. Mûsâ Kâzım], s. 3). *Vâridât*'a yönelik ikinci eleştiri noktası, müellifin âlemin sonradan yaratılmış (hâdis) değil ezeli ve kadîm olduğunu ikrar ettiği iddiasıdır. “Âlem cins, nevi ve mutlak şahsiyle kadîm olmakla beraber hâdistir. Fakat bu hâdislik zamana bağlı değil âlemin zatına mahsus bir hâdisliktir” (s. 20) cümlesini şerheden Nakşibendî şeyhi Abdullah-ı İlâhî'ye göre bu “kilit” mesele bazı nüshalarda yer almamaktadır. Bununla birlikte müellif bu cümleyle âlemin dışta zuhur etmeden önce Allah'ın ilminde ezeli ve kadîm olduğunu, Allah'ın varlık vermesiyle varlık sahasında görüldüğünü, bu anlamda âlemin hudûsundan bahsedebileceğini kastetmiştir.

Sûfler arasında *Vâridât*'a en ciddi tenkit Halvetî Şeyhi Nûreddinzâde Muslihuddin Efendî'den gelmiştir. Muslihuddin Efendî, *er-Red' ale'l-Vâridât* adlı eserinde Şeyh Bedreddin'i dört konuda eleştirir: Naslının te'vili, âhiret, melekler ve mücerred varlıklar, varlık anlayışı. Ona göre Şeyh Bedreddin, Gazzâlî'nin eleştirdiği şekilde bir tür Bâtınlığa sapmaktadır. *Vâridât*'ın hemen başında zikredilen, “Kur'an'ın zâhiri, bâtını vardır” hadisinden hareketle bâtın anlamın çocuk mürebbsi konumundaki peygamberler tarafından gizlendiği iddiası kabul edilemez bir yaklaşımdır. Te'vilde zâhirî anlamla çelişen bir bâtınî anlama ulaşmak nasta amaçlanan ilâhî muradı yanlış anlamaktır. Nûreddinzâde, Şeyh Bedreddin'in âhiret meselesinde kavram kargaşasına düştüğünü, insanların zihinlerindeki âhiret mefhumunu yıkıp dünyevî hayatta ahlâka ve şeriata karşı ilgisizliğe yol açtığını söyler. Ona göre Şeyh Bedreddin melekleri salt kuvvelere indirgemekle onların objektif gerçekliklerini de ortadan kaldırmıştır. *Vâridât*'ta geçen vahdet-i vücûdla alâkalı kısımların Abdullah-ı İlâhî ve Şeyh Yavsî tarafından İbnü'l-Arabî'nin fikirleri doğrultusunda keyfî biçimde açıklanması Nûreddinzâde'nin bir başka eleştiri noktasıdır. Eser ulemâ kesiminde de şiddetli hücumlarına mâruz kalmıştır. Şeyhülislâm Alâeddin Arabî (ö. 901/1496) “kötü koku” yaydığı düşüncesiyle kitabı yaktırmaya kalkışmış, Ebûsuûd Efendî, Şeyh Bedreddin'in yolundan gidenleri tekfir etmiştir. *Vâridât*'a yönelik tepkilerin XIX. yüzyılda da devam ettiği anlaşılmaktadır. İstanbul'da *Vâridât* nüshalarını bulmanın güç olduğunu, zira Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in insanların inancına zarar vereceği endişesiyle kitabı satın

VÂRIDÂT

alıp yaktırdığını söyleyen Ahmed Cevdet Paşa'ya göre *Vâridât*, *Fuşûş*'u taklit yoluyla yazılmış bir risâledir (*Kıyas-ı Enbiyâ*, XX, 1746).

Vâridât şârihi Harîrîzâde ile Niyâzi-i Mısırî eserin en güçlü savunucularıdır. Harîrîzâde "şehidlerin kutbu" diye nitelediği Şeyh Bedreddin'in gerçekte asılmadığını, idam sehvasına götürülmeden önce abdest alıp namaz kıldığını, namaz esnasında ruhunun bedeninden ayrıldığını, sadece ölü bedeninin idam fermanı yerini bulsun diye darağacında sallandırıldığını, kendisini çekemeyenlerin şeriatı bağlı bu Hanefî âlimine ziyaret ettiklerini söyler. Ona göre Abdullah-ı İlahî, Şeyh Yavsî ve Muhammed Nürü'l-Arabî *Vâridât*'ı lâyıkıyla anlayıp açıklamış, Nûreddinzâde ise sadece bazı meseleleri tenkit etmiştir. Harîrîzâde, mutasavvıflardan gelen bu türden eleştirilerin "zemmetme tarzında medih" kabul edilmesi gerektiğini, *Vâridât*'ın özünde şeriatı aykırı tek bir satır bile bulunmadığını ileri sürer (Ocakoğlu, s. 58-60). Niyâzi-i Mısırî, "Muhyiddîn ü Bedreddîn ettiler ih-yâ-yı dîn / Deryâ Niyâzi *Fusûs* enhândır *Vâridât*" diyerek Şeyh Bedreddin'i İbnü'l-Arabî ile aynı kategoride değerlendirir. Tasavvufta Şeyh Bedreddin tavrını devam ettiren Mısırî'nin *Tuhfetü'l-uşşâk*'ı konu ve üslup açısından *Vâridât*'ı çağırıştırır. Köstendilli Süleyman Şeyhî'ye göre hakikat-i Muhammediyye konusunu işleyen *Vâridât*'ta mutasavvıfların gizleyerek dile getirdikleri vahdet-i vücûd hakikatini Şeyh Bedreddin kendisine izin verildiğinden ya da mecbur olduğundan alenen ifade etmiştir.

Cumhuriyet sonrasında Şerefeddin Yaltkaya'nın *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin* adlı çalışmasının ardından (İstanbul 1924) Şeyh Bedreddin ile *Vâridât*'ı hakkında çeşitli yayınlar yapılmıştır. Bunların önemli bir kısmı ideolojik etkenlerle kaleme alınmış, gerçekte bir mutasavvıf-âlim olan Şeyh Bedreddin'e "Osmanlı'da ateizmin, panteizmin, anarşizmin, komünizmin ve materyalizmin öncüsü" gibi hak-sız yakıştırmalarda bulunulmuştur. Bazı çalışmalar *Vâridât*'ı ilâhiyata dair bir kitap şeklinde değerlendirmekle birlikte bir tasavvuf metni olarak ele alınması hususunda eksiklikler bulunmaktadır. *Vâridât*'a şerh yazma geleneği Abdullah-ı İlahî ile başlamış (*Keşfu'l-Vâridât*, Ekrem Demirli, *Abdullah İlahî'nin Keşfu'l-Vâridât Adlı Eserinin Tahkiki*, yüksek lisans tezi, 1995, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Şeyh Yavsî (*Tahkiku'l-hakâik fi şerhi keşfi esrâri'd-*

dekâik, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 25, vr. 1^b-97^b) ve Nûreddinzâde ile (*er-Red'ale'l-Vâridât*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2079/17) devam etmiştir. XVI-XIX. yüzyıllar arasında doğrudan eser hakkında çalışmalara rastlanmamaktadır. *Vâridât*, Muhammed Nürü'l-Arabî'nin Rumeli Manastır'da 1275'te (1859) yaptığı şerhle (*Le-tâ'ifü't-tahkikât*) yeniden gündeme gelmiştir. Bu şerh *Kisânâme* yazarı Zeynelâbidin Nâmik tarafından nazmen, Nürü'l-Arabî'nin halifelerinden Ali Örfî tarafından nesren Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 983). Ali Örfî'nin tercümesi Nürü'l-Arabî'nin bir diğer halifesi Hacı Maksud Hulûsi Efendi'nin ilâveleriyle birlikte M. Sadettin Bilginer ve Mustafa Varlı tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir (İstanbul 1979, 1994). Eseri son olarak Muhammed Nürü'l-Arabî'nin halifesi Harîrîzâde Kemâleddin Efendi şerhetmiştir (*Fütühât-ı İlahiyye*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin, nr. 507; Hatice Ocakoğlu, *Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi [1-100 Varaklar Arası]*, yüksek lisans tezi, 2009, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Eserin Bilal Dindar, Ali Kozan tarafından hazırlanmış iki tenkitli neşri bulunmaktadır. Beş nüshanın karşılaştırıldığı Kozan neşrinde Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki (nr. 4900) 1083 (1672) tarihli nüsha esas alınmıştır (bk. bibl.). *Vâridât* Şeyhülislam Mûsâ Kâzım (nşr. M. Serhan Tayşi, İstanbul 2010), Mustafa Rahmi Balaban (İstanbul 1947), Bezmi Nusret Kaygusuz (İzmir 1957), Hilmi Ziya Ülken (*İslam Düşüncesi*, İstanbul 1966) içinde), Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul 1966), Cemil Yener (İstanbul 1970), Vecihi Timuroğlu (Ankara 1979), İ. Zeki Eyüboğlu (İstanbul 1980) ve Cengiz Ketene (Ankara 1990) tarafından Türkçe'ye, Bilal Dindar tarafından Fransızca'ya (bk. bibl.) çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyh Bedreddin [Simâvî], *Vâridât* (trc. Cemil Yener), İstanbul 1970, s. 44; a.e. (trc. Musa Kâzım Efendi, nşr. M. Serhan Tayşi), İstanbul 2010; Halil b. İsmâil, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Manâkibi* (nşr. Abdülbâki Gölpinarlı – İsmet Sungurbey), İstanbul 1967, s. 131-132; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, İstanbul 1955, XX, 1746; *Osmanlı Müellifleri*, I, 39; Abdülbâki Gölpinarlı, *Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin*, İstanbul 1966, s. 30-50; Bilal Dindar, *Şayh Badr al-Din Mahmûd et ses Wâridât* (doktora tezi, 1975), Université de Paris – Sorbonne Paris – IV Faculté des Lettres et Sciences Humaines; Necdet Kurdakul, *Bütün Yönleriyle Bedreddin*, İstanbul 1977, s. 70-74, 77-144; Ekrem Demirli,

Abdullah İlahî'nin Keşfu'l-Vâridât Adlı Eserinin Tahkiki (yüksek lisans tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s. 186-196; M. Balivet, *Şeyh Bedreddin: Tasavvuf ve İsyân* (trc. Ela Güntekin), İstanbul 2000, s. 108-118; Müfid Yüksel, *Şeyh Bedreddin*, İstanbul 2002, s. 103-110; Ali Kozan, *Şeyh Bedreddin: Hayatı, İsyân Hadisesi ve Vâridât Adlı Risâlenin Metin Kritisini* (yüksek lisans tezi, 2003), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 103-127; a.mlf., *Şeyh Bedreddin ve Düşünce Tarihimizdeki Yeri* (doktora tezi, 2007), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "İdeolojik Okumalardan Bilimsel Zemine: Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin İsyânı", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih Edebiyat ve Müsiki Dergisi*, VII/13, Konya 2009, s. 189-196; Hatice Ocakoğlu, *Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddin Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkik ve Değerlendirmesi [1-100 Varaklar Arası]* (yüksek lisans tezi, 2009), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Şerefeddin Yaltkaya, "Şeyh Bedrettin'in Vâridâtı", *İnsan*, I/3, İstanbul 1938, s. 233-240; A. Tietze, "Sheykh Bâli Efendi's Report on the Followers of Sheykh Bedreddin", *Osm.Ar.*, sy. 7-8 (1988), s. 115-122.

SEMİH CEYHAN

VÂRİS

(الوارث)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "alışveriş vb. bir akid bulunmadan bir mala sahip olmak, ölen kimsenin servetinden pay almak" anlamındaki **vîrs** (**virâset**) kökünden türeyen **vâris** "ölünün malını mülk edinmeye hak kazanan kimse" demektir. Esmâ-i hüsnâdan biri olarak "varlığının sonunun bulunmaması vasfıyla kâinatın gerçek sahibi" mânâsına gelir (*Lisânü'l-^lArab*, "vrş" md.; *Kâmus Tercümesi*, I, 693-694). Kur'ân-ı Kerîm'de virâset (verâset) kavramı ondan fazla âyette "vâris olmak; vâris kılmak" anlamında fiil kalıplarıyla Allah'a nisbet edildiği gibi iki âyette vâris ismi çoğul sığasıyla (vârisîn, vârisûn) Allah'a izâfe edilmiş, bir âyette O'nun "vârislerin en hayırlısı" (ahsenü'l-vârisîn) olduğu belirtilmiş, iki yerde de göklerin ve yerin, bütün evrenin mirasının O'na ait bulunduğu vurgulanmıştır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "vrş" md.). Bunun dışında çeşitli âyetlerde Cenâb-ı Hakk'a kâinatın mülkiyeti nisbet edilmiştir (bk. **MELİK**). Vâris Tirmizî ("Da'avât", 82) ve İbn Mâce'nin ("Du'â", 10) esmâ-i hüsnâ rivayetlerinde yer almıştır (ayrıca bk. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "vrş" md.).

Cenâb-ı Hakk'ın vâris ismi genellikle Mü'min sûresindeki âyetlerin (40/15-16) ışığı altında açıklanmıştır. Ruhların ve cesetlerin, birbirinden çok farklı insanların bir